

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ե. ԶԴԱԼԸ, ԽՈՐՀԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԵԼԸ
ԿՐՕՆՔԻՆ ՄԷՋ

Մարդ էակին բնական հարստություններէն հղող այս երեք ոյժերը իրենց վաղի տեղը պահանջած են միշտ անոր կըրօնքին մէջ. ու մարդ անոնց պահանջներուն զոհացում տուած է այս կամ այն ձևին տակ: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրին պատշաճ և համեմատական ընթացք մը, սակայն, չէ կրցած տալ առ հասարակ. մանաւանդ նախնական շրջաններու մէջ, երբ տիրական տարրն էր զգալը, գրեթէ անկարող գտնուած է միւս երկուքին պահանջներուն զոհացում տալ լիութիւն: Գրեթէ կ'ըսենք, վասնզի ամէնէն նախնական շրջաններուն իսկ, մարդ առաւել կամ նուազ չափով կրցեր է գործածել միտքը բնութեան երևոյթներուն մէջ պատճառ և արդիւնքի, ու մասամբ ալ բնական օրինաց անփոփոխելիութեան համոզումով, առանց որոնց անկարելի պիտի ըլլար կեանքը: Անհատասարակչութեան այս երևոյթը այսօր իսկ տեսնուած բան մըն է, միայն սա տարբերութեամբ, որ ոմանք կ'ամ իրենց մտքին ամենակարողութեան վրայ վստահելով, կամ առանց մտքին կարեւորութիւն ընծայելու կուրօրէն այլոց օրինակին հետեւելով, և կամ իրենց ազնիւ զգացումները անտեսել ջանալով կը դատարկեն սրտերնին ու ձեռնպահ կը մնան հոգեւոր գործերու մէջ. իսկ այլք՝ ընդհակառակն՝ իմացականութեան իր կարեւորութիւնը տալով հանգրծ՝ զարկ կուտան զգացողութեան, կ'անսան անոր, ու զայն կ'արդիւնաւորեն, Բասգալի հետ համաձայնելով՝ թէ le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas: Ու այս խեղալապաշտ համոզումը անոնց համար ներոյժ գորութիւն մը կ'ըլլայ որ իր զոհացումը կը փնտռէ հոգեկան վերացումներու և միտքի ապրումներու մէջ:

ա) Զգացում. — Նախնական շրջաններում իմացականութեան գաճաճ մնալուն, զգացողութեան յորդելուն, և առաջինին անբաւարարութեան պատճառով եղանակաւորումէ զուրկ և սանձարձակ մնալուն

համար մարդիկ ենթակայ էին տափակութիւններէ տարուելու: Այսպէս, բնութեանական երևոյթներն ու աստուածներու կենցաղը իրենց հանգիստութեամբ մեկնելու հետեանքով կը կատարէին մարդկային կարգ մը բնական գործեր: Այս ուղղութեամբ շատ ըլլայ յիշել նոյնիսկ ետքի ժամանակներում տեղի ունեցող յունաց բազոսատօները իրենց աստուածապարակներով (Bacchant): Զգացողութիւնը, մանաւանդ այս հանգամանքով ներկայացողը, ժամանակի ընթացքին կ'եղանակաւորուի մարդոց զարգացման զուգընթեր. աստուածներուն կամ Աստուծոյ մը այլեւ չեն վերադրուիր մարդակերպարանայ հանգամանք և ասոր ընկերացող անբարոյիկ ըմբռնումներ. մարդոց՝ իրենց պաշտած աստուածներուն նկատմամբ ըզգացած երկիւղը, յարգանքն ու սէրը կը փոխեն բնոյթին. նոր ըմբռնումներու լոյսին տակ այդ բարդ և շփոթ զգացողութիւնները կը հասունանան, ու անհատն իր Արարչին ու իր միջև հղած լաւամաց սիրոյ գիտակցութեամբ կը ծաղկեցնէ պաշտամունք մը՝ որ կը վերանայ մինչև խորհրդապաշտութիւն: Մարդ՝ այլեւս ամէն բանի պատճառ հղող և տիրող Գերագոյն Զօրութեան իսկութեան կ'ուզէ թափանցել, ու իր կէտ նպատակը կ'ընէ Անոր հետ յարաբերութեան մտնել ու միանալ իսկ: Մարդուն համար առ այդ չեն զօրեր իրեր, արարողութիւններ, եայլն, որոնք, ընդհակառակն, անոր համար արգելք ալ կրնան ըլլալ. ուստի մերժելով կը մերժէ թեւէ արտաքին իր կամ տարր որ կրնայ պատահիլ իր եւ Աստուծոյն միջև: Ան կ'ընդունի որ բանականութիւնն ըստ բնականի կրնայ մատնանշել ճշմարիտն ու կեղծը, գեղեցիկն ու տղիւղը, բայց կը զգայ նաեւ որ ան հակամէտ է իր և Աստուծոյն միջև տեսնել անհուն անջրպետ մը, Արարիչը անմատչելի ընծայել արարածին. ուստի կ'անստատէ մտքին, ու առկա իր թողու զայն, վայելելու համար՝ ըլլայ արտակացութեամբ, ըլլայ ներհայացութեամբ՝ Գերագունին հոգեպարար հազորակցութիւնը:

խորհրդապաշտութեան ծննդավայրը պէտք է նկատել Հնդկաստանը, որուն համար յարմար գետին մը պատրաստած էր

համաստեղածութեան ջատագով իր զբոսարկեր կրօնքներով՝ Պրահականութիւն, Պուտտայականութիւն։ Իսկ անկէ զտեղ կը ներկայանան հրեայ և յոյն մաքերը, առաջինն իր միաստեղածեան իրապաշտութեամբ, և երկրորդն ալ բնապաշտութեամբ, և որոնք, սակայն, նոր կաղապարի մը մէջ ի մի ձուլուելով կը յորինեն քրիստոնէական խորհրդապաշտութիւնը։ Յոյն մաքին այդ ուղղութեամբ տուած նպաստը միայն քրիստոնէական թուականներուն է՝ Նոր-Պատոնականութեամբ, մանաւանդ վերջնայոյ ներկայացուցիչ Պոստիի աստեղածիմաստութեամբ (Theosophy)։ Այդ շարժումը կը զարգանայ մանաւանդ միջին դարուն, տալով ի միջի ալոց՝ Նարեկացիի, Քեմբրիջի նման գէմքեր։ Մարդու բարդ խառնուածքին ու անհատական հոգի մտածելու կերպերուն և զգացումի որակին տարբերութեամբ՝ շարժումը կ'ունենայ իր դիմացիզմները (phase)՝ ինչպէս՝ հանգստականութիւն (quietism), որ առիթով մը վէճի դուռ պիտի բանար ֆեյդալի և Պոստիի միջև՝ յանգելով առաջնայն դատապարտութեան, բարեպաշտականութիւն (pietism), երեւականութիւն (quakerism), եւ այլն։

բ) Միսթ. — Երբ մարդուն մէջ սկսի միտքն աշխատիլ՝ կը հարցնէ իր շուրջ պատահած երեւոյթներուն պատճառը, եթէ ոչ նպատակն ալ, ու իր հետաքրքրութիւնը կը գոհացնէ հասնելով եզրակացութեան մը։ Իր այդ դիտողութեան մէջ մեծ դեր կը խաղայ երեւակայութիւնը, ու բնութեանական երեւոյթներն իր հանգիստութեամբ մեկնելու հակամիտութեան մէջ կը յղանայ մարդակերպորանեայ կամ կենդանակերպ զօրութիւններու ըմբռնումներ։ Միթոսն է որ կը սկսի. օր. համար, կ'երեւակայէ թէ ինչպէս խաւարման մը միջոցին խաւարասէր վիշապներ արեւին դէմ կ'իլլեն, ու անոր յառաջխաղացման արգելք կ'ուզեն ըլլալ, և որ կը յաղթէ վերջ ի վերջոյ։ Այսպիսի միթոս (mythe) մը ժամանակի ընթացքին կը խոշորնայ՝ ձիւնագնդակի նման՝ տարուերերուելով ցեղի մը երեւակայութեան ու պատմածներուն մէջ, ու կ'ըլլայ զրոյց (legend), ու այսօրինակ պատմուածքներու ամբողջութիւնն ալ իր կարգին կը կազմէ այդ ցեղին առակագի-

տութիւնը (folklore)։ Զարգացման համեմատօրէն ասկէ շատ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ՝ կրօնական գաղափարներով տարուող միաքը գրեթէ նոյն ուղղութեամբ կը գործէ։ Նախ կը սկսի աստեղածներու կամ աստուծոյ մը ստորոգելիաց ճանաչումը, ապա կը ճշդուի մարդոց անոնց նկատմամբ ունեցած դիրքն ու անոնց հետ ունեցած յարաբերութիւնը, որոնք կը յորինեն վարդապետութիւն, ու ապա վերջինս ալ կը խտանայ պատուիրանքներու կամ հանգանակներու մէջ։ Նախնական և զարգացած կրօնքներուն նոյն տեսակէտէն ունեցած տարբերութիւնը սա է, որ մինչ առաջիններուն մէջ իւրաքանչիւր ոք իր երեւակայութեան զօրած շափով կրնայ գոյն և ծառայ տալ իր պատմածներուն, վերջիններուն մէջ հեղինակութիւնը մարմին մը կայ՝ օրինակ՝ քրիստոնէական եկեղեցին, որուն վերապահուած է այդ մասին ունէ յաւելում կամ յապաւում ընել։ Այս իսկ պատճառով եկեղեցին առջի մէկ օրէն ծառացաւ իր ծոցէն ընծիւղած Մարկիոնականութեան դէմ։ Մարգրիկ խրաչուցիին հասարակաց դաւանանքն ու հանգանակը և միացան հասարակաց պաշտամունքին, քանի որ անոնք՝ Արիստոտէլէն բարացուցուած «ընկերային կենդանիներ»՝ պէտք ունէին հանրային միջավայրի մը՝ իրենց ընկերային և կրօնասիրական խորքերուն յազուրդ տալ կարենալու համար։

գ) Ընթաց. — Մարդոց կրօնասիրական զգացումները միշտ ալ վերածուած են շօշափելի արդիւնքներու, ու այդ վերջիններն ալ յայտարար նշաններն են եղած անոր ներաշխարհին պարտականութեան։ Ամէնէն նախնական շրջաններում մարգրիկ իրենց տափակ զգացումներուն և ծանծաղ ըմբռնումներուն թելադրած միջոցները զործադրած են ամենայն պատրաստակամութեամբ՝ կրօնասիրական հանգամանքին տակ. օրինակի համար, աղօթած են իրենց աստեղածներուն — մաս մը կերակուր հըրամցնելով անոնց — որպէսզի կարենան թշնամիներ ջախջախել ու աւարով ճոխանալ, և կամ անոնց արիւնէն ամբողջ իր զովացումն վրիժառութեան բուռն ցանկութեան։ Զարգացած կրօնքներու, մանաւանդ միաստեղածեան և բարոյական յատ-

կանխներով օժտուածներուն մէջ, սակայն, հաւատացեալներուն կը մատնանշուին ուղեցոյցներ, ուրկէ կ'ուսանին իրենց պարտաւորութիւններն առ անձինս, առ մարդիկ, և առ Աստուած: Այդ բարձրօրէն գեղեցիկ կրօնքներու առջև տեղի կուտան անհատական դիտումներ, ու միայն ըմբռնումներու և միացեալ ճիգերու ի հետեւանս կը գոյանայ ընկերային ներգաշակութիւն մը: Այս բոլորին մէջ մեծ դեր կը խաղայ եկեղեցին՝ անոնց կրօնասիրական խորունկ զգացումներուն յագեցող տուող ծէսերով, անոնց անբժշկելիօրէն ընկերային էակի պահանջներուն ի գոհացում գտնոյնք ի մի վայր խմբող արարողութիւններով, վերջապէս՝ հոգեկան և շօշափելի հասարակաց հարստութեամբ:

Լոնսոն

ՇԱԽԱՐԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՅԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒՆ

1. Ե. դարէն շատ առաջ Հայոց բնագաւառի մեծագոյն մասին մէջ թէև հայերիմը լեզուական ընդհանուր միութեան մը նկարագիրն ունէր (*), բայց ամէն կողմ միևնոյնը չէր լեզուն իր բովանդակ կազմին մէջ: Այն դաւառները՝ որոնք կեդրոնէն (Այրարատ — Տարօն) հեռու մնացած կը համարուէին՝ ի հարկէ միջավայրի գոնական ազդեցութեան շնորհիւ պիտի կրէին ձայնաբանական, բառագիտական և այլ փոփոխումներ, որոնցմով յառաջ պիտի դային մեր մէջ բարբառներու աւելի կամ նուազ տարբերութիւններ, և ատոնց զըլխաւոր ազդակներէն մէկն ալ պիտի ըլլար օտար ժողովուրդներու լեզուներուն ընդմտումը:

2. Ե. դարուն մէջ ծաղկած դրական

հայերէնը միջնաշխարհի բարբառն էր, ինչպէս գիտենք, Այրարատեան կամ Ուսանիկ անունով ճանչցուած բարբառը՝ որ ազնուականներուն և հոգեւորականներուն լեզուն էր. և որովհետեւ մեր լուսաւորութեան կեդրոնն հո'ն էր, բնականաբար կեդրոնի այդ լեզուն բոլոր միւս բարբառներէն աւելի հայեցի հանդամանք մը ունենալով՝ նախ Թարգմանիչներուն և յետոյ բուն գրական լեզուն եղաւ մեր մէջ:

3. Մշակուած այդ լեզուէն դուրս (զըլբաբար)՝ բուն ժողովրդական կամ գաւառական բարբառներէն մէկը կամ միւսը հաւատարմօրէն պատկերացնող ո՛ր և է գրուած մը չէ հասած մեզի: Միայն թէ ատոնց նմոյշները ցիր ցան կ'երևին հին մատենագրութեան մէջ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք:

4. Գողթան երգերու լեզուի մասին պէտք կայ գիտել տալու որ՝ անգիր գպրութենէ մեզի աւանդուած այդ նշխարներուն մէջ զիւրին չէ տեսնել նախաքրիստոնէական հայերէնին ճշգրիտ վիճակը, վասնզի անտեղի չէ կասկածիլ՝ թէ այդ երգերու լեզուն յեղումներ կրած ըլլայ դար ըստ դարէ՝ մինչև Խորենացիի և Մագիստրոսի օրերը, միւս կողմէ՝ գտնոյնք աւանդողներու զըլջին տակ մատենագրական հայերէնին ազդեցութիւնը կրնայ շօշափուիլ:

5. Այսպէս նաև՝ կասկածելի է որ ժողովրդային ստանդները ևայն, իրենց բո՛ւն բարբառովը հասած ըլլան մեզի. զոր օր. Խորենացիի «Թէ քո Շարայի որկորն է, մեր Շիրակայ ամբարքն չին» առածը չենք կարծեր որ իսկապէս Շիրակացի գեղջուկներու լեզուովը մէջ բերուած ըլլայ (*): Մեր մատենագիրները անդակոն լեզուին զրոյմովը պահած չեն երևիր այդպիսի ստանդներ, ինչպէս Մագիստրոս (ԺԱ. դար)

(*) 2. Ղեւոնդ Յովնանեան սոյն զեղջկական առածի լեզուի մասին կը յայտարարէ որ՝ «Թէ՛ երգոց (Գողթան) և քէ՛ քարգմանաց լեզուին կասարեկապէս միաբան է» (Հասարգօտքին Նախնեաց Ռամկօրէնի, էջ 3): Կասկածելի է այդ մեզի համար. վստակ ի՛նչպէս կարելի է՝ քարգմանաց լեզուն, որ ազնուականինն ըլլալով հանդերձ՝ մեակուած է նաեւ եկեղեցական հայերու գրական արեւեսակումներով, կասարեկապէս նոյն համարիլ զեղջուկներու լեզուին հետ: — Այս կարգի առաւմեռէն մէկն է նաեւ Ղազար Փարպեցիի յիշածը. «Եւսկի հարսնացելոյ՝ կոյսջուր քաղանի»:

(*) Ըստ վկայութեան Սեբաստի (Ա. դար, Ն. Բ.) միևնոյն լեզուն (հայերէն) կը խօսուէր Հայաստանի բոլոր սահմաններուն մէջ՝ իր իսկ օրովը: (Աւթարհագրութիւն, Գիբ ԺԱ. Գլ. 34. հասում 5):